

ся людям божеством. Існує припущення, що саме слово «Бог» мало первісне значення — «Доля». Поруч із доброю долею як персоніфікацією щастя в міфологічних, а пізніше і фольклорних текстах виступає її антипод — Недоля, Лихо, Біда, Злидні.

Починаючи з другої половини ХІХ ст. ці персонажі викликали значний інтерес у дослідників, з'явилась література, присвячена цій проблемі (наприклад: *Потебня А. А.* «О доле и сродных с нею существах»; *Веселовский А. Н.* «Разыскания в области русского духовного стиха»; *Боровиковский А.* «Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии»; *Веселовский А.* «Несколько новых данных к народным представлениям о Доле»; *Сумцов Н. Ф.* «Дополнение к статьям о Доле и Недоле»; *Довнар-Запольский М.* «Женская доля в песнях пинчуков»; *Васильев М. К.* «Антропоморфические представления в верованиях украинского народа» тощо).

У своїй розвідці Іванов виділяє три основних погляди народу на Долю. Слід зазначити, що такий його підхід викликав деякі заперечення сучасників щодо розмежування двох семантичних полів: «Доля — душа предків» і «Доля — душа людини». Але кожний, хто знайомився з цим дослідженням, був у захопленні від архаїчності зразків, надзвичайної яскравості етнографічних подробиць, зафіксованих автором. Особливо це стосується мотиву про те, як можна побачити Долю, підкорити її, а також сюжетів про перевертність Долі, про Долю-ангела тощо. Відомості, що містяться в статті П. В. Іванова, і досі лишаються важливими науковими фактами.

Остання за часом публікація П. В. Іванова з'явилася в 1913 р. В останні два десятиліття свого життя він втратив зір, його мучили хвороби, не вистачало грошей. Допомоги з боку наукових установ він так і не отримав. І як наслідок забуття — багате зібрання фольклорних матеріалів етнографа вчасно не було передане на державне зберігання. Відомо лише, що друга частина рукописного збірника «От колыбели до могилы» — «Сказки» — зберігається в архіві Інституту етнографії АН СРСР. Цей рукопис, як і надрукована свого часу спадщина невтомного збирача фольклору, ще чекають на своїх дослідників і публікаторів.

О. О. Боряк

В. М. ГНАТЮК

Володимир Михайлович Гнатюк (1871—1926) — фольклорист, етнограф, громадсько-політичний діяч. Народився у с. Велесневі (тепер Монастирського району Тернопільської області) у багатодітній селянській родині. 1898 року закінчив філологічний факультет Львівського університету. На запрошення М. С. Грушевського стає секретарем Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, яке той очолював, трохи згодом — секретарем новоутвореної Етнографічної комісії товариства (голова комісії — І. Франко, заступник голови — Ф. Вовк). Цю посаду Гнатюк обіймав аж до 1913 р., коли його було обрано головою Етнографічної комісії. У 1899 р. він стає дійсним членом філологічної секції НТШ, а пізніше — її секретарем. Одночасно працює редактором «Літературно-наукового вісника» товариства, в якому публікує близько 50 своїх праць, понад 600 рецензій, оглядів, заміток.

З ініціативи Гнатюка 1898 року була заснована Українсько-руська видавнича спілка (згодом перейменована на Українську видавничу спілку), яка приділяла велику увагу популяризації наукової літератури. У 1900 р. вчений стає відповідальним редактором «Етнографічного збірника». 1902 року обирається членом Російської Академії наук у Петербурзі, згодом — членом Чехословацького етнографічного товариства у Празі.

У 1918 р. заходами уряду Української Народної Республіки було засно-

вано Українську Академію наук і Гнатюка запропоновано у перші її академіки. Однак лише 1924 року його обрали позаштатним академіком на кафедру народної словесності з тим, що після переїзду до Києва він стане штатним академіком. Але за станом здоров'я вчений вже не зміг цього зробити.

В. М. Гнатюк похований на Личаківському кладовищі у Львові. Багато років він покоївся під скромною мармуровою плитою з досить лаконічним написом: «Володимир Гнатюк, етнограф». 1971 року цей надгробок було замінено монументальним пам'ятником з кам'яним бюстом.

В. М. Гнатюк — найвизначніший для свого часу дослідник української народної культури, а в цілому ряді питань і досі неперевершений авторитет. Його талант виявився у різних длянках: він був прекрасним збирачем фольклору, видавцем унікальних корпусів української народної творчості та етнографії, автором ґрунтовних теоретичних праць. Протягом трьох десятиріч він фактично визначав напрям розвитку фольклористики й етнографії на Західній Україні. Саме він вивів ці галузі з стадії аматорства і поставив їх на міцний ґрунт, показавши, таким чином, належне місце українського фольклору в загальносвітовому контексті.

Інтерес Гнатюка до народних звичаїв та вірувань і, зокрема, до народної демонології та міфологічних уявлень був тісно пов'язаний із його науковим методом — комплексним вивченням традиційної духовної культури українського народу. Ці аспекти народної культури ще з студентських років привернули увагу дослідника. Ще навчаючись в університеті, він прорецензував дві праці відомого чеського етнографа і фольклориста Ф. Ржегоша, високо оцінивши його ставлення до української фольклорної традиції та наголосивши на впровадженні подібних студій на Україні. Фольклорно-етнографічний матеріал, пов'язаний із демонічно-міфологічними уявленнями українців Карпат (русинів Закарпаття, галичан, бойків та гуцулів), у подальшому стає основою фундаментальних праць самого В. Гнатюка.

1904 року вчений започаткував багатомісне видання збірників текстів народних демонологічних оповідань та переказів. Перший том цих текстів («Знадоби до галицько-руської демонології») і другий («Знадоби до української демонології») побачили світ на сторінках «Етнографічного вісника». Якщо перший том обмежується матеріалами, зібраними на Галичині, то другий включає також матеріали із Східної України (збірки М. Дикарева, П. Тарасевського, Д. Щербаківського).

Цінність матеріалів з демонології, як писав Гнатюк, полягала не лише в тому, «що їх зібрано відповідно дуже мало, але й з тої причини, що в них міститься багато елементів, властивих лише нашому народові, а не перебраних із загальнолюдської скарбниці фольклорної, як се є, наприклад, із казками. Розуміється, що тими словами я не хочу приписувати сим матеріалам цілковитої оригінальності; звертаю лиш на них більшу увагу, якої вони заслуговують вповні».

Гнатюкові видання, як писав Ф. Колесса, «обставлені солідним науковим апаратом, словарцями діалектологічної лексики, вказівками на паралелі з української й інших літератур та попередніми вступними розвідками, що розглядають різні галузі усної словесності у зв'язку з досягненням дотеперішніх дослідів про звириний епос, українську демонологію, коломийки, — є з кожного погляду дуже цінним вкладом в українську фольклористику». Багатий змістом двотомник Гнатюка, власне, став корпусом українських демонологічних вірувань. Разом з тим він звернув увагу на необхідність подальшого зібрання пам'яток усної традиції українського народу.

В період між виходом у світ першого та другого томів (1908 р.) Гнатюк видав збірку А. Онищука «Матеріали до гуцульської демонології». Трьома роками раніше він переклав з російської та видав працю В. Антоновича «Чари на Україні». Таким чином, можна вважати, що серіал текстів народних демонологічних оповідань та переказів, зібраних та підготовлених до

друку В. Гнатюком, складається з кількох томів і містить понад 1500 текстів, в переважній більшості представлених уперше.

Другому тому «Знадобів» передує вступна стаття В. Гнатюка «Останки передхристиянського світогляду наших предків», яка друкується в нашому виданні. Провідну особливість міфологічних уявлень автор убаचाє в уособленні сил природи, що було зумовлено пантеїзмом первісних людей. Міфологія, що була їхньою релігією, яка пронизувала їхні світоглядні уявлення про природу, стосунки з нею людини, визначалась дослідником і в своїх реліктових формах, що дійшли до наших часів. Своєю оцінкою міфологічних уявлень українців як наївно-матеріалістичних поглядів на взаємодію людини з природними стихійними силами В. Гнатюк зробив значний внесок у теорію народної демонології, уможливив перспективність вивчення цієї ділянки духовної спадщини народу, яка, на жаль, довгі роки після цього була повністю вилученою з контексту української культури.

П. С. ЄФИМЕНКО

Петро Савич Єфименко (1835—1908) — дослідник у галузі етнографії, правознавства, статистики. Народився у м. Великий Токмак Бердянського повіту Таврійської губернії (тепер м. Токмак Запорізької області). Закінчивши Катеринославську гімназію, продовжив освіту у Харківському та Московському університетах. Активний учасник Харківсько-Київського таємного товариства народницького напрямку. Свою службу кар'єру П. Єфименко почав як засланиць — у Красноуфімському (Пермська губернія) повітовому суді, згодом перейшов до Онезького (Архангельська губернія) земського суду, потім — у Холмогорське поліцейське управління. Пізніше отримав місце секретаря Архангельського статистичного комітету.

Не дивлячись на те, що постійна зміна місця проживання в малих містечках створювала великі незручності для наукової праці, природний глибокий розум П. Єфименка, його жагуче бажання зрозуміти народне життя зробили із скромного чиновника видатного дослідника — спочатку Північної, згодом Південної Росії.

Лише за шість років (1865—1871) Єфименко надрукував в «Архангельських губернських ведомостях» 115 статей з історії, етнографії, звичаєвого права, економічного побуту місцевого населення. Особливо значним є його «Сборник народных юридических обычаев Архангельской губернии». Московське Товариство любителів природознавства, антропології та етнографії видало два великих томи зібраних Єфименком «Материалов по этнографии русского населения Архангельской губернии». Його праці із звичаєвого права російської Півночі фактично були першими у вітчизняній науковій літературі.

Але, як писав сучасник Єфименка, «за походженням, і по характеру, і за смаками Петро Савич — людина півдня, і лише повернувшись знов на південь, у Воронеж, Самару, Чернігів і накінець до Харкова, він відчув себе у своїй тарілці». Тут дослідник, незважаючи на стан свого здоров'я, яке дедалі гіршало, продовжує плідно працювати. У 1874 р. він видає «Сборник малороссийских заклинаний». Значну увагу Єфименко приділяє статистиці (у Самарі та Харкові він був секретарем статистичного комітету, в Чернігові брав участь у роботах по земській статистиці, в Харкові очолював статистичне відділення повітової земської управи). Декілька років Єфименко видавав «Харківський Календар», де відкрив відділ наукових статей, зокрема з етнографії краю. Разом із своєю дружиною — істориком Олександрою Яківною Єфименко — він брав активну участь в організації краєзнавчого історичного гуртка, в роботі Історико-філологічного товариства при Харківському університеті.